

nits ett specifikt *norskt* sätt att skriva landets historia i slutet av 1700-talet.

Även om det i denna korta anmälan framgått att det går att vara kritisk till hur Anne Eriksen behandlar forskningsläget, är det värt att avslutningsvis säga att hon anstränger sig för att tömma ut sina källor så långt möjligt. Boken avslutas med en diskussion om hur de beskrev och förklarade norsk forntid.

Mattias Legné

John Peter Collett & Bård Frydenlund (red.), *Christianias handelspatrisiat: en elite i 1700-tallets Norge* (Oslo: Andresen & Butenschøn, 2008). 267 s.

Det er trolig få emner som vekker større lokalhistorisk interesse i Oslo (tidligere Christiania) enn det sagnomsuste handelspatrisiatet i byen på 1700-tallet. Emnets popularitet kom ikke minst klart frem under det svært velbesøkte todagersseminaret på Norsk Folkemuseum høsten 2005, som den foreliggende boken bygger på. Navn som Bernt Anker og John Collett har over de siste tohundre årene antatt nærmest mytologiske dimensjoner i Oslos egen gullaldermyte. Det er, som redaktørene for *Christianias handelspatrisiat* selv påpeker, mange i Norge som kjenner historiene om Madeiravinfontenen og hagetemplene på Colletts herregård Ullevål og ryktet om at Anker sendte sine skjorter til London for å vaskes. Forestillingene om dette eventyrlig velstående og innflytelsesrike handelsmiljøet ligger badet i et nostalgisk lys og er blitt en kilde til lokalpatriotisk stolthet. Desto viktigere er det at dette handelsmiljøet tas på alvor som studieobjekt. Det er dette som er den foreliggende bokens anliggende.

Betegnelsen handelspatrisiat er siden 1870-tallet blitt brukt om en relativt liten gruppe handelsfamilier (Anker, Collett, Leuch, Mathiesen, etc.) nær knyttet til hverandre gjennom ekteskap, som på 1700-tallet kontrollerte mye av den norske trelasthandelen, landets hovednæring. Disse og andre familier var også etablert i andre østnorske byer, for eksempel i Drammen og Halden, men det er i Christiania de største handelshusene og formuene ble samlet. Her og i omlandet samlet patrisierne også sine bypaléer, lystgårder, mønsterbruk og monumentale hageanlegg. Nå kjennetegnes denne eliten ikke bare av aristokratiske vaner og store formuer. Heller ikke bare av store forretninger og strategiske ekteskap. Handelspatrisiatet er blitt stående som et av

de fremste norske eksemplene på opplysningstidens kultur og samfunnsånd.

Handelspatrisierne holdt seg med store privatbiblioteker, naturalkabinetter og kunstsamlinger. De hentet inn det nyeste fra Europa, om det var litteratur, musikk, kunst eller møbler – idéer eller idealer. Bernt Anker skrev selv skuespill, og John Collett eide ikke bare byens halvoffentlige teater, men hadde innredet en privat scene på sin lystgård Flateby, der patrisiatet samlet seg under høstjakten og julefeiringen. I tillegg til dette kulturelle engasjementet, kommer interessen for politiske og almenyttige spørsmål. Handelspatrisierne støttet folkeopplysning og skolevesen, landbruksøkonomisk forskning og fattigpleie. De utgjorde dessuten en reell politisk maktfaktor som arbeidet iherdig for de såkalte norske nasjonalkravene overfor Danmark: i første rekke et eget norsk kommersellegium, en norsk bank og et norsk universitet – naturligvis ikke i konflikt med sine egne handelsinteresser.

Som gruppe var handelspatrisiatet både kulturelt og handelsmessig orientert mot England og kontinentet, og som sådan har det naturligvis stor interesse utover det rent lokalhistoriske. For selv om de bodde i Christiania, var handelspatrisierne i høyeste grad europeere. *Christianias handelspatrisiat* er en bok som ønsker å ta konsekvensen av dette. I de tolv artiklene boken inneholder, kommer en lang rekke nye og interessante perspektiver og innfallsvinkler frem. I tillegg bygger artiklene til stor grad på fersk forskning.

Således behandler historikeren Ola Teige grunnleggeren av Collett-dynastiet, James Collett, og hans etablering i Christiania sent på 1600-tallet, mens Stein Tveite går inn i trelasthandelen fra et økonomisk historisk perspektiv. Bård Frydenlund, som for tiden arbeider med en større biografi om Peder Anker på herregården Bogstad (etter broren Bernts død i 1805 patrisiatets ledende mann), undersøker hvordan denne gruppen handelsmenn i en liten provinsby kunne nå en så enestående posisjon som den etterhvert fikk. Anton Frederik Andresen behandler John Collett som patriot i opplysningstidens europeiske tradisjon. Collett var patrisiatets fremste eksponent for folkeopplysningstanker og forbedringer i det norske landbruket, sterkt påvirket av de engelske idéer han hadde tilegnet seg under sine mange år i London. John Peter Collett, leder for Forum for universitetshistorie ved Universitetet i Oslo, tar for seg den såkalte universitetssaken på 1790-tallet. Dengang stilte handelspatrisiatet seg bak en politisk aksjon for å forsøke å tvinge kronprins Frederik, som regjerte i Christian 7s navn, til å opprette et eget norsk

universitet. Denne artikkelen er således tematisk beslektet med Øystein Rians artikkel om den østnorske elitens politiske betydning og forhold til den politiske makten i »imperiehovedstaden» København.

Christianias handelspatrisiat inneholder også en rekke mer kulturhistorisk anlagte artikler. Knut Sprauten skriver om byidentiteten i Christiania og det preg handelspatrisiatet satte på byen, ikke minst på grunn av den kulturelle innflytelsen patrisiatet formidlet fra utlandet, særlig fra England. Anette Solberg Andresen ser nærmere på kvinnearbeid, spesielt tøyproduksjon, initiert i kretsen rundt John Collett og hans Ullevål, mens kunsthistorikeren Geir Thomas Risåsen vender oppmerksomheten til lystgårdkulturen handelspatrisiatet fremdyrket. Her står gårdsanlegg som Bogstad, Ullevål og Flateby i sentrum. Dette arkitekturhistoriske perspektivet finner vi også i Truls Aslaksbys artikkel om byarkitekturen i Christiania i perioden, og da spesielt handelselitens bygårder. I tillegg benytter hagehistorikeren Annegreth Dietze anledningen til å undersøke hageanlegg som uttrykk for demonstrativt konsum, eller med andre ord som et ledd i patrisiatets demonstrasjon av sosial status og identitet.

Bokens siste artikkel, skrevet av den engelske historikeren *Perry Gauci*, Oxford University, er et spesielt verdifullt bidrag. Gauci flytter søkelyset til London i en undersøkelse av handelens og handelslivets innflytelse på den britiske hovedstaden. Artikkelen, som også behandler det norske patrisiatets kontakter og tilstedeværelse i London, kan utmerket godt tjene som inspirasjon for senere undersøkelser av norske forhold. Det synes også å ha vært redaktørens hensikt.

Som bok betraktes er *Christianias handelspatrisiat* blitt en verdig utgivelse – solid bundet, smakfullt satt, trykt på godt papir og pent illustrert. Det er ingen store overraskelser i billedmaterialet, men det er nesten påfallende at Struensee, som nevnes tre ganger i forbifarten, har fått et helsides portrett. Bokens artikler ledsages også av en »kronologisk oversikt over sentrale hendelser for handelspatrisiatet i Christiania» og et 15 siders engelsk sammendrag der artiklene behandles sammenhengende. Noteapparatet er fylldig, men man kunne savne et personregister i en bok med et såpass sterkt personalhistorisk innslag.

Redaktørene har forsøkt å lage en bok som dekker bedden av Christianias handelspatrisiatets aktiviteter. Det har de også gjort, og boken blir utvilsomt stående som et av de første man konsulterer i en rekke forskjellige spørsmål om patrisiatet. Artiklene bygger på spennende ny forskning utført av ledende forskere på sine felt, sam-

tidig som boken er høyst lesverdig – også for den historisk interesserte almenheten. Den bidrar i høyeste grad til å utdype et velkjent, men kanskje noe stedmoderlig behandlet emne i den norske historien, og løfter blikket opp fra det tradisjonelle, lokalhistoriske perspektivet. Bokens svakhet skyldes ikke forfatterne og redaktørene. Når en rekke forskjellige perspektiver og disipliner skal komme til orde, må det bli et visst sprik i fremstillingen, samtidig som boken bekrefter at det fremdeles er tiårene nærmest 1800 som engasjerer mest.

Ernst Bjerke

Jens Glebe-Møller, *Struensees vej till Skafottet: fornøft og åbenbaring i Oplysningstiden* (København: Museum Tusulanums forlag, 2007). 134 s.

Den dansk-tyske statsmannen och diktatorn Struensee (1737–1772) är sannolikt mest känd i Sverige genom P. O. Enqvists roman *Livläkarens besök* från år 2000. Teologen Jens Glebe-Møller har i sin bok om Struensee valt att fokusera på de mindre kända idé- och religionshistoriska aspekterna av hans liv och verk. Utgångspunkten för analysen är de samtal Struensee förde med sin själasörjare biskop Münter medan han satt fängslad i väntan på sin avrättning på Østerfælled utanför Köpenhamn.

Struensee växte upp i en pietistisk miljö i Halle, utbildade sig till läkare och hamnade så småningom i det på den tiden danska Altona vid Hamburg. Där inledde han en föga räntabel praktik som läkare, vilket inspirerade honom till att börja utge en tidskrift där han propagerade för upplysningens nya idéer. Genom denna fick han sina första problem med myndigheterna; tidningen indrogs på grund av sitt subversiva innehåll, men denna gång vidtogs inga andra åtgärder mot Struensee.

Han sökte länge efter en möjlighet att komma bort från den småskurna miljön i Altona, och slutligen yppade sig tillfället att bli livläkare vid det danska hovet. Detta passade Struensee, som omedelbart kastade sig in i ett intensivt nöjesliv och snart blev drottningens älskare. Därigenom fick han snabbt allt mer politiskt inflytande och blev för en tid i praktiken diktator, vilket han utnyttjade till att genomdriva reformer i den franska upplysningens anda. En stor del av dessa syftade till att minska prästerskapets makt, bland annat genom att upphäva den sociala och juridiska diskrimineringen av utomäktenskapliga barn och genom inrättandet av